

ПРОБЛЕМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРНИХ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИХ ЦЕЛИНА У ВОЈВОДИНИ У ПЕРИОДУ ПОЛИТИЧКИХ, ЕКОНОМСКИХ И СОЦИЈАЛНИХ ПРОМЕНА

- Интерполације у заштићеним просторним културно-историјским целинама -

Резиме

На основу изнетих проблема везаних за област заштите градитељског наслеђа и интерполација у заштићеним урбаним целинама у Војводини у последњој деценији XX и првој деценији овог века, може се закључити да је неопходно строже спровођење законске регулативе која регулише област заштите споменика културе, урбанистичког планирања и изградње, као и доношење нових казних мера за прекршиоце. Неопходне су и стимулативне мере за власнике културних добара које би допринеле њиховом бољем одржавању, као и расписивање јавних конкурса за пројекте који би требало да буду изведени у заштићеним целинама као и на објектима који су споменици културе.

Важан чинилац у новонасталој ситуацији јесу удружења грађана која организују протесте, трибине, скупљају петиције, а њихови представници се појављују у локалним медијима. За успешно спровођење пројеката који се баве ревитализацијом градитељске баштине веома је важна добра сарадња невладиног сектора, установа заштите и локалне заједнице која схвата туристички потенцијал који лежи у архитектонском наслеђу и културном туризму.

На читавој територији Војводине постоји око 750 непокретних културних добара, међу којима је 25 просторних културно-историјских целина. Као целине заштићена су стара градска језгра Сомбора, Суботице, Новог Сада, Зрењанина, Бечеја, Сремске Митровице, Сремских Карловаца, Панчева, Кикинде, Апатина и Ирига, а претходну заштиту ужива још неколико урбаних целина, међу којима су централни делови Бачке Паланке и Врбаса. Ове целине поседују градитељско и урбанистичко наслеђе које највећим делом датира из 18, 19. и прве половине 20. века.¹

Током последње деценије прошлог и прве деценије овог века, Србија проживљава веома бурне политичке, економске и социјалне промене. Распад некадашње заједничке државе и процеси политичке и економске транзиције у ратном окружењу, оставили су велике последице и на однос према културном наслеђу и у области заштите споменика културе. Долази до великих померања становништва, а Војводина као северна покрајина Србије, постаје уточиште великом броју избеглих лица. До миграција долази и унутар саме Србије. Услед замирања привредних делатности у мањим срединама, становништво се досељава у веће градове у потрази за послом. Нови Сад, као највећи град у Војводини, доживљава популациону експлозију и број становника се у току једне деценије готово удвостручује, што изазива повећану потребу за стамбеним и пословним простором.²

¹ Н. Фолић-Куртовић и други, *Културно наслеђе Војводине*, Нови Сад, 2008.

² В. Јанјусевић; *The Problems of Preserving the Architectural Heritage in Urban and Rural Settlements in the Province of Vojvodina during the Transition Period*, International Confe-

Нови Сад има дугу традицију великих урбанистичких реконструкција и интерполације нових објеката у стару урбану структуру. После Првог светског рата Нови Сад постаје политички и економски центар велике регије и у том периоду су већ порушени неки значајни историјски објекти и спроведени обимни урбанистички захвати у самом центру града. Приликом интерполација у старом градском језгру није се водило рачуна о уклапању нових објеката у наслеђену вертикалну регулацију, као и регулацију улице. Један од објеката из међуратног периода, који својим габаритима драстично одскаче од суседних зграда, и који је у великој мери изменио изглед централног градског трга, јесте Танурџићева палата (Слика 1). Успешније интерполације остварене су приликом изградње блокова око Булеvara Михајла Пупина, који су се наслањали на старо градско језгро.

СЛИКА 1.

Највећи грађевински и урбанистички захвати у Новом Саду изведени су ипак након 1945., током периода социјалистичке изградње. Као престоница Аутономне Покрајине Војводине, у наредним декадама ће Нови Сад постати експериментални полигон социјалистичких планера. Грубе урбанистичке интервенције улазиће дубоко у историјске делове града и потпуно ће променити наслеђену уличну матрицу. Последњи и најдрастичнији случај из тог периода јесте рушење тзв. „мале“ Јеврејске улице у непосредном суседству Градске куће, зарад изградње нове позоришне зграде и формирања Позоришног трга.³

Као последица политичких и друштвених промена крајем XX века, долази до интензивне изградње нових стамбених и стамбено-пословних објеката, често у историјским деловима града или старим индустријским зонама, које су у међувремену постале атрактивне локације за становање. Ауторитет др-

rence: *The Historical Architectural Heritage in the New Social Political Situation*, Florence, 2007, 14–17.

³ Б. Јањушевић, Д. Полић; *Стилске вежбе савременог урбанистичког планирања I, Оживљавање простора Јеврејске улице у Новом Саду*, ДаНС 71, Нови Сад, 2011.

жавних институција је због опште друштвене кризе пољуљан и услед тога се јавља кршење законске регулативе у области урбаног планирања, изградње и очувања споменика културе. Држава није имала финансијске могућности да инвестира у грађевине од културно-историјског значаја које су биле у њеном власништву, као ни средства потребна за помоћ при одржавању сличних објеката у приватном поседу. Посебан проблем који се јавља приликом грађевинских интервенција у старим градским језгрима јесте неспровођење правне регулативе, која је уз то застарела и неефикасна. Изградња без грађевинске дозволе и реконструкција заштићених објеката без сагласности надлежних служби постаје учестала појава. Најчешће су интервенције попут замене оригиналних прозора и врата, кровног покривача и промене изгледа фасада. Такође се дешавало да се на заштићене објекте дозирају нове етажне, дограђују дворишни анекси, а постоје и случајеви да су стари објекти срушени до темеља без дозволе и на њиховом месту изграђени нови. Нажалост, због неефикасности постојећих правних механизма, највећи број ових нелегално реконструисаних објеката није враћен у првобитно стање.

Слика 2.

У промењеном политичком и економском окружењу, приватни инвеститори су готово у потпуности преузели изградњу нових објеката. Нове економске околности налажу преиспитавање исплативости ниске спратности карактеристичне за централне делове војвођанских градова, а то води ка новој валоризацији старих објеката. У оваквим околностима успевају да се сачувају само објекти који уживају највиши степен законске заштите. Број таквих објеката је, нажалост, јако мали. Разумљива је потреба нараслог града за убрзаном урбанизацијом, али се она не сме задовољавати по цену потпуног негирања архитектонског наслеђа.

Многи историјски квартави у Новом Саду у којима је доминирала ниска градња, готово су нестали, или су потпуно измењени новом градњом у прошле две деценије. У неким кварталима је изграђено неколико нових вишеспратница међу партерним објектима, а потом је дошло до застоја у даљој изградњи нових објеката, чиме је некадашњи амбијент трајно нарушен, а потпуна урбанистичка реконструкција је неизвесна. Поставља се питање смислености чувања партерних кућа које поседују културно-историјску вредност у новонасталом окружењу (Слика 2). Стари објекти веће спратности, чије рушење није било исплативо, девастирани су непримереним и често нелегално изведеним надоградњама. Овим процесима највише је био, а и даље је угрожен Нови Сад, затим Суботица и, у нешто мањој мери, остали војвођански градови.

Слика 3.

Током последње деценије XX века долази до изградње нових здања у самом центру Новог Сада. Међу интерполације које су значајно измениле старо градско језгро спада зграда Аполо центра. Својим вертикалним габаритом овај објекат знатно надвисује суседну зграду из 18. века, а својим обликовним елементима – као што је масивна купола, конкурише палатама на централном градском тргу, па чак и градској кући. Претенциозно обрађена фасада инспирисана је историзмом, а зграда као целина је пример *pouveau riche* укуса и потпуно је непримерена месту на коме се налази (Слика 3).

Примери којима је значајно девастирана вредна просторна културно-историјска целина могу се наћи и у Суботици, где је изведено више непримерених надоградњи на палатама из 19. и са почетка 20. века (Слика 4). Поред наведених негативних појава, могу се наћи и позитивни примери усклађивања нове архитектуре са наслеђеним архитектонским вредностима. Изградња тржног центра Париски магацин представља релативно успелу интерполацију у пешачкој зони Новог Сада. Зграда прати регулациону линију улице и вертикалне габарите суседних објеката. Фасада је изведена од

савремених материјала, гранита, стакла и алуминијума, и постигнут је ефекат огледала у коме се пресликавају старе палате са супротне стране улице. Детаљи који су коришћени приликом обликовања фасаде, представљају реминесценцију на робне куће с почетка XX века, саграђене у стилу сецесије (Слика 5). Успешна интерполација изведена је и приликом доградње анекса на згради библиотеке Матице српске (Слика 6).

СЛИКЕ 4. и 5.

СЛИКА 6.

Двадесет година након почетка транзиције и десет година након демократских промена, многи од помнутих проблема и даље постоје, али су приметни позитивни помаци у очувању градитељског наслеђа у урбаним срединама у Војводини. Државне институције постепено враћају ауторитет и градња без потребних сагласности постаје све ређи случај. Захваљујући јавним конкурсима, Нови Сад је у последњој деценији добио неколико квалитетних интерполација у свом старом језгру, које, за разлику од интерполација из 90-тих година XX века, представљају значајну промену у културолошком смислу. У припреми су и Закон о реституцији одузете имовине, као и нови текст Закона о културним добрима, који би требало да унесу нову димензију у област заштите градитељског наслеђа и изградње у заштићеним зонама.

Према постојећој законској регулативи, власници културних добара у Србији немају право ни на какву финансијску помоћ државе. Такође немају никакве пореске олакшице, како би били стимулисани да улажу у заштићене зграде. Они имају само законске обавезе и ограничења у смислу одржавања и коришћења ових објеката. Оваква ситуација дестимулише власнике као и потенцијалне улагаче у погледу одржавања историјски вредних зграда.

Неопходно је да се законска легислатива измени у смислу омогућавања извесних пореских олакшица власницима и другима који желе да инвестирају у културна добра. Држава би такође требала да обезбеди извесне субвенције власницима приликом одржавања оваквих објеката.

Смањењу интересовања за градњу у културно-историјским целинама после 2008. године допринела је светска економска криза, која је знатно успорила све планиране грађевинске инвестиције. Међутим, крупне интервенције у заштићеним градским језгрима и даље изазивају велике полемике у стручним круговима и јавности уопште; такво је нпр. рушење већег дела зграде суботичког Народног позоришта, које је уживало заштиту као споменик културе од великог значаја. У време рушења објекта 2007. године, али ни неколико година после, као ни у тренутку писања овог текста, још увек није познат коначан изглед будуће зграде суботичког позоришта. У Суботици су 2010. срушена и два стамбена објекта, саграђена по пројекту чувеног архитекте Ференца Рајхла.⁴

На основу изнетих чињеница може се закључити да је неопходно строже спровођење законске регулативе која регулише област заштите споменика културе, урбанистичког планирања и изградње, као и доношење строжих казних мера за прекршиоце. Потребно је увести обавезу расписивања јавних конкурса за све пројекте који би требало да буду изведени у заштићеним целинама, као и на објектима који су споменици културе.

Један од начина да се направи позитиван помак у новонасталој ситуацији јесу спонтани покрети грађана који желе да сачувају преосталу градитељску баштину. Неки од ових покрета су се регистровали као удружења грађана односно невладине организације. Организују протесте, трибине, скупљају петиције, а њихови представници се све чешће појављују у локалним медијима. Удружење „Алмашани“, које је окупило већи број грађана, међу којима су многи угледни интелектуалци, успело је својим активностима да спречи доношење новог урбанистичког плана који је предвиђао рушење знатног дела Алмашког краја у Новом Саду. Удружење за заштиту културног наслеђа „Протега“ основано је у Суботици 2007. године и такође представља позитиван пример активирања невладиног сектора.⁵ За успешно спровођење пројеката који се баве ревитализацијом градитељске баштине веома је важна добра сарадња невладиног сектора, установа заштите и локалне заједнице која схвата туристички потенцијал који лежи у архитектонском наслеђу и културном туризму.

⁴ В. Алацић, *Још један осврт на Рајхлов опус*, Руковет број 4–5–6, Суботица, октобар 1998, 61; В. Јанжушевић, *Notes on Turn-of-the-Century Architecture in Vojvodina*, Centropa, vol. 10, no. 2, May 2010. New York, 149–162; <http://www.gradsubotica.co.rs/viewtopic.php?f=39&t=697> – 6. 6. 2011.

⁵ <http://www.protego-org.org>

Summary

Bogdan JANJUSEVIC, Graduate Art Historian and Master of Science in Architecture
PROVINCE'S INSTITUTE FOR CULTURAL HERITAGE PRESERVATION, NOVI SAD, SERBIA

THE PROTECTION PROBLEMS OF THE SPATIAL CULTURAL-HISTORICAL AREAS IN VOJVODINA IN THE PERIOD OF POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL CHANGES - Interpolations in the protected spatial, cultural-historical areas -

As the result of political and social changes in the late of XX century, it comes to an intensive construction of the new housing and residential - commercial buildings, often in the historical urban area or in the old industrial zones, which in meanwhile have become the attractive locations to live. In the changed political and economic environment, the private investors have almost completely taken over the construction of the new buildings. New economic circumstances require the review to the profitability of the low number of floors characteristic for the central parts of the Vojvodina's towns, leading to the new evaluation of the old buildings.

One of the ways to make the positive progress in this new situation is spontaneous movements of the citizens who want to preserve the remaining architectural heritage. Some of these movements were registered as the citizen's associations and NGOs. They organize the protests, forums, gathering petitions, and their representatives have been increasingly appearing in the local media. Association for the protection of Cultural heritage "Protego" and the Association of "Almasani" present the positive example of the activation of NGO sector. For the successful implementation of the projects dealing with the revitalization of architectural heritage, it is very important to have the good cooperation between NGO sector, institutions for the protection and the local community that understands tourism potential that lies within the architectural heritage and cultural tourism.